

Les persones davant les fronteres a Europa¹

Mariona Illamola

El 9 de maig de 1950 Robert Schuman va presentar públicament la seva idea d'Europa davant un continent destruït, desfet, després de dues guerres mundials. Ell creia que els pobles d'Europa s'havien d'unir per preservar la pau mundial i animava tant els països guanyadors com els perdedors de la gran guerra a unir-se i a reconstruir el continent des d'un projecte comú. Han passat 58 anys des de llavors, i el projecte europeu s'ha anat construint de mica en mica, pas a pas, a vegades amb grans avenços, d'altres amb petits passos, però sempre mirant endavant, mai enrere.

Si bé és cert que en sentit estricte no és el mateix parlar d'Europa que parlar de la Unió Europea (Unió, UE), col·loquialment en part és el mateix i més si tenim en compte que cada vegada hi ha més països que s'han adherit a aquest projecte. La unió d'Europa comença entre els països occidentals, que es van unint de mica en mica, cadascú quan ho considera adient per als seus interessos, compleix les condicions, i és, lògicament, acceptat pels altres. Al llarg d'aquests anys s'ha passat de l'Europa dels sis, a la dels nou, deu, dotze, quinze, vint-i-cinc fins a arribar als vint-i-set actuals Estats membres.

En aquest article em centraré en la situació de les persones en relació amb la Unió Europea i les seves fronteres. Tractaré de posar de manifest que arran del procés de construcció europea les fronteres s'han anat diluint per a alguns, i que el que importa, sobretot en relació amb les persones i les fronteres de la Unió, és la nacionalitat de la persona. En funció de la nacionalitat que ostenta, la persona es troba davant unes fronteres determinades o davant unes altres.

1. Versió actualitzada i revisada de la conferència "Les persones davant les fronteres a Europa" presentada al Col·loqui L'(a) frontera. Història, Pensament i Paisatge, celebrat a la UAB i a Perpinyà els dies 8-10 de maig de 2008.

Les fronteres i els ciutadans dels estats membres

La definició de la situació de les persones en relació amb les fronteres dels països que conformen la UE va començar amb el mercat comú i actualment s'emmarca en el que des del primer de maig de 1999, amb l'entrada en vigor del Tractat d'Amsterdam, anomenem espai de llibertat, seguretat i justícia.

De tota manera quan parlem de fronteres no hem de pensar només en elles com un obstacle físic, hi ha altres límits amb els que es poden trobar les persones que també constitueixen una frontera –una trava– a la plena llibertat i igualtat.

La supressió de fronteres dins el mercat interior

En el preàmbul del Tractat constitutiu de la Comunitat Econòmica Europea (TCEE, actual TCE)² els Estats membres declaren que estan decidits a assegurar mitjançant una acció comuna el seu progrés econòmic i social eliminant les barreres que divideixen Europa, intenció que es va traduir en concret en la creació d'un mercat comú.

Aquesta unió queda palesa amb l'assoliment del mercat interior, perfecció del mercat comú, i fixat a l'annex de l'Acta Única Europea de 1986 (en vigor a partir de l'1 de juliol de 1987) per a l'1 de gener de 1993. Es tracta de tenir un únic mercat, comú a tots els països, on no hi ha fronteres entre ells, lliure d'obstacles físics, tècnics, fiscals o monetaris. On les mercaderies, els serveis, els capitals i també les persones puguin circular lliurement, sense cap mena de trava, de la mateixa manera que ho fan dintre de cadascun dels territoris nacionals. Desapareixen doncs els controls a les fronteres internes (entre Estats membres) i es crea una única frontera exterior comuna a tots ells, la que separa el territori comunitari dels tercers països. La voluntat de crear un mercat comú respon a una determinada opció de política econòmica, en la qual es considera que la liberalització dels factors de producció és la millor via per aconseguir un creixement de les activitats econòmiques en el conjunt de la Comunitat i una millor qualitat de vida per als seus ciutadans.

En el desenvolupament del mercat interior la lliure circulació de persones s'ha anat fent de mica en mica, com tot el procés en general. Si bé en un principi es pensava en les persones com a treballadors, actius econòmics, a través de la jurisprudència del Tribunal de Justícia i de les successives reformes dels Tractats s'ha ampliat aquesta noció fins a arribar a la lliure circulació de totes les persones nacionals d'un Estat membre. Principi, el de lliure circulació, que porta afegit el principi d'igualtat de tracte o de no discriminació per raó de nacionalitat sempre que se sigui nacional d'un Estat membre. En relació amb les persones físiques hem de tenir en compte que es preveu tant la seva lliure circulació (arts. 39-42 TCE), com la possibilitat que prestin serveis de manera temporal (lliure prestació de serveis, arts. 49-55 TCE) o de manera permanent (llibertat d'establiment, arts. 43-48 TCE). La primera llibertat fa referència

2. Tractat de la Comunitat Econòmica Europea signat a Roma el 25 de març de 1957 i reformat per l'Acta Única Europea, pel Tractat de Maastricht (a partir d'aquesta reforma passa a denominar-se Tractat de la Comunitat Europea), pel Tractat d'Amsterdam i pel vigent Tractat de Niça. El futur Tractat de Lisboa l'integra dins el Tractat de funcionament de la UE.

a la lliure circulació dels treballadors assalariats, és a dir, a la mobilitat de les persones nacionals d'un Estat membre que es desplacen als altres Estats comunitaris per a treballar-hi per compte d'altri. Mentre que la prestació de serveis afecta la mobilitat dins la Unió Europea dels professionals autònoms nacionals d'un Estat membre. Per als ciutadans comunitaris no existeixen fronteres perquè treballin arreu del territori de la Unió Europea, com afirma Lirola Delgado (1994, p. 37):

En el marco del mercado común, el conjunto de estas tres libertades económicas hacen posible que cualquier persona física, nacional de un Estado miembro, pueda establecerse, trabajar u ofrecer sus servicios en otro Estado miembro, en condiciones análogas a las que se aplican a los nacionales, sin perjuicio de que en relación con la naturaleza de las libertades de establecimiento y prestación de servicios, los sujetos puedan ser también personas jurídicas.

A l'apartat "Les fronteres als nous ciutadans de la Unió Europea" del present treball veurem, però, que és possible introduir transitòriament algun límit a aquesta llibertat comunitària.

La lliure circulació dels treballadors assalariats es considera un dels principals avenços comunitaris en matèria social. Va ser la primera categoria que es va regular en relació amb la lliure circulació de les persones, facilitant la seva mobilitat i aplicant el principi de no discriminació per raó de nacionalitat. Aquesta llibertat presenta alguna excepció pel que fa al treball a l'Administració Pública tal i com preveu l'article 39.4 TCE i es pot veure limitada per raons d'ordre, seguretat i salut pública segons preveu el mateix article en el seu apartat tercer. La lliure prestació de serveis i la llibertat d'establiment dels treballadors per compte propi també tenen com a límit l'exercici del poder públic que ha assenyalat el Tribunal de Justícia en la seva jurisprudència.

Posteriorment, i arran de la jurisprudència del Tribunal de Justícia de les Comunitats, es varen adoptar diferents directives destinades a regular el dret de residència per a les persones inactives. S'entén entre elles els treballadors assalariats i/o autònoms que han cessat la seva activitat laboral, els turistes, els estudiants o altres persones que volen residir en un Estat membre diferent del de la seva nacionalitat; amb independència que s'exerceixi o no una activitat econòmica, i sempre que no gaudeixin ja d'aquest dret en virtut de l'ordenament comunitari. Pel que fa als estudiants pensem en les beques d'intercanvi *erasmus*, que faciliten la mobilitat i la possibilitat d'estudiar en centres educatius dels diferents països europeus, la qual cosa afavoreix un millor coneixement de la pluralitat europea i de la seva diversitat lingüística, alhora que pot afavorir la mobilitat dels treballadors. Amb aquesta ampliació se supera la visió purament econòmica de la lliure circulació de persones i es consagra un dret de residència d'abast general lligat únicament a la nacionalitat.

Aquestes llibertats impliquen, entre d'altres, la desaparició de les fronteres en relació amb el manteniment dels drets adquirits a l'empara de diferents legislacions de Seguretat Social a les quals hagin o puguin estar sotmesos, el dret a desplaçar-se pel territori comunitari tant per respondre a ofertes efectives de feina com per cercar feina en un altre país, el fet de residir i treballar en qualsevol Estat comunitari sense haver de demanar un permís especial, el dret de permanència en el territori de l'Estat un cop s'ha acabat l'activitat laboral, el reconeixement dels títols acadèmics o el dret de viatjar i establir-se amb la família arreu del territori comunitari.

La ciutadania europea i la lliure circulació

La lliure circulació també es desprèn de la ciutadania europea, un estatut personal i inseparable dels ciutadans dels Estats membres els quals per raó de la seva nacionalitat són subjectes de drets que es tutel·len dintre de les fronteres de la Unió Europea i es projecten enfora. Aquest estatut va ser introduït pel Tractat de Maastricht i es troba recollit als articles 17 a 22 TCE. El fet que encara no s'hagin atribuït deures als seus beneficiaris constata el caràcter imperfecte d'aquest estatut així com la seva funció de complement ja que no substitueix les nacionalitats. Amb l'estatut de ciutadà europeu es vol crear un sentiment europeista i de pertinença a la Unió; en aquest sentit, Garot (1999, p. 77) afirma que *"la citoyenneté est principalement envisagée comme un instrument permettant de développer le sentiment d'appartenance à la construction européenne"* i Fraile Ortiz (2003, p. 353) considera

el concepto de ciudadanía de claras connotaciones positivas porque evoca y sustenta un especial sentido de pertenencia a la comunidad política (psicológicamente crea lazos entre los individuos y su comunidad), se traslada conscientemente al ámbito comunitario, pretendiendo con ello crear un sentido de pertenencia semejante.

La ciutadania, igual que el mercat interior, comporta el dret de lliure circulació, però l'avenç que suposa la seva inclusió és la transformació de la lliure circulació en un dret propi del ciutadà de la Unió, amb independència de la seva pertinença a una determinada categoria econòmica.

El nou estatut també incorpora els drets polítics de sufragi actiu i passiu tant a les eleccions municipals com a les del Parlament europeu a la circumscripció del territori europeu on es tingui fixada la residència, amb independència de la nacionalitat. El dret a acudir al defensor del poble europeu, el dret de petició al Parlament Europeu i el dret de dirigir-se a les institucions i als òrgans comunitaris en qualsevol llengua oficial també deriven d'aquest privilegiat estatut. El darrer dels drets que incorpora la ciutadania s'exerceix fora del territori de la Unió, es tracta de la protecció diplomàtica i consular en un país tercer oferta per un país comunitari de manera subsidiària si l'Estat del qual s'ostenta la nacionalitat no hi té representació.

La noció de ciutadania i els drets que porta afegits superant la dimensió estatal suposen una supressió de les fronteres existents per a les persones entre els diferents Estats comunitaris pel fet de formar part de la Unió Europea. Com assenyala Juárez Pérez (1998, p. 82),

la ciudadanía europea viene a romper el vínculo de exclusividad en la relación jurídico-política entre el particular y el Estado, creando una conexión paralela entre el primero y la Unión Europea, que se hace depender de dicho vínculo estatal.

En definitiva, derivant de l'estatut de ciutadania, qualsevol persona nacional d'un Estat comunitari té el dret de circular lliurement i de residir en qualsevol part del territori comunitari sempre que no es converteixi en una càrrega per al país d'acollida, de manera que les fronteres internes han desaparegut per a ella. Desapareixen, doncs, les diferències per raó de nacionalitat, les fronteres en funció del passaport, ja que es forma part d'un mateix projecte comú. Aquesta llibertat afegida al fet que una part dels Estats de la Unió tenen una moneda única, l'euro, ha contribuït encara més a la dissolució de les fronteres comunes i ha facilitat els intercanvis comercials.

Pel fet que la lliure circulació dels ciutadans comunitaris s'ha anat desenvolupant progressivament hi havia una multiplicitat de normes que en regulaven diferents aspectes, per aquest motiu va ser molt important l'adopció el 29 d'abril de 2004 de la Directiva 2004/38 relativa al dret dels ciutadans de la Unió i als membres de les seves famílies a circular i residir lliurement al territori dels Estats membres, la qual va codificar, revisar, modernitzar, actualitzar i clarificar aquest règim jurídic.

Tal i com estableix el seu article 3, la Directiva només s'aplicarà als ciutadans comunitaris, i als membres de la seva família, que es traslladin o que resideixin en un Estat membre diferent al de la seva nacionalitat. Tot i la revisió que fa respecte dels beneficiaris del dret de desplaçament, i aquí hem d'assenyalar la inclusió de la categoria de "membres de la família" amb independència de la seva nacionalitat comunitària o d'un tercer país, encara hi ha diferències entre el règim dels "actius" i dels "no actius".

L'article 2.2 de la norma comunitària considera com a "membres de la família" el cònjuge; la parella de fet registrada si la legislació de l'Estat d'acollida li dóna un tracte equivalent al matrimoni; els descendents directes menors de vint-i-un anys o a càrrec, així com els del cònjuge o de la parella, i els ascendents directes a càrrec i els del cònjuge o de la parella. L'article 3.2 completa la llista de beneficiaris afegint que l'Estat d'acollida facilitarà l'entrada i la residència, d'una banda, de la parella amb qui es manté una relació estable degudament provada; i, de l'altra, de qualsevol altre membre de la família que en el país d'origen estigui a càrrec o visqui amb el ciutadà comunitari beneficiari, o que, per motius greus de salut, sigui estrictament necessari que aquest es faci càrrec de la seva cura.

El dret d'entrada, recollit a l'article 5 de la Directiva, estableix que els Estats tindran l'obligació d'admetre en el seu territori els ciutadans comunitaris en possessió d'un document d'identitat o d'un passaport vàlids i els membres de la seva família que no siguin nacionals comunitaris i que estiguin en possessió d'un passaport vàlid. El requisit del visat per a aquests darrers dependrà del Reglament 539/2001 que estableix la llista de tercers països els ciutadans dels quals estan sotmesos o estan exempts de l'obligació de visat per creuar les fronteres externes, modificat successives vegades; o de la legislació nacional si el país d'acollida no forma part de l'espai Schengen, aspectes que desenvolupo en apartats posteriors. Si el familiar gaudeix d'una targeta de residència no necessitarà visat, i en els casos que el necessiti el país d'acollida li donarà les màximes facilitats per a la seva obtenció.

Passada la frontera física que permet l'entrada al país, el capítol III de la norma legislativa regula el dret de residència, del qual gaudeixen tots els beneficiaris de la Directiva fins a un màxim de tres mesos. Per a un període superior apareixen noves traves, atès que es demana als ciutadans comunitaris que disposin de suficients mitjans econòmics i d'una assegurança mèdica tant per a ells mateixos com per als seus familiars. Completant aquestes condicions, l'article 23 del text estableix que els membres de la família del ciutadà comunitari beneficiaris del dret de residència tindran dret a treballar per compte propi o aliè. De tota manera, però, aquesta disposició s'aplicarà amb unes condicions diferents als ciutadans dels nous Estats membres mentre tinguin limitada la lliure circulació de treballadors, tal i com s'explica en el següent apartat.

Aquesta nova norma comunitària, d'una banda, clarifica la normativa relativa a la lliure circulació dels ciutadans comunitaris, i, de l'altra, alleugereix, en part, la situació de les persones provinents de tercers Estats davant les fronteres europees en funció de la seva relació familiar amb un ciutadà comunitari.

Les fronteres dels nous ciutadans de la Unió Europea

La caiguda del mur de Berlín va comportar un canvi en el panorama europeu, la perspectiva d'una Europa unida i, per tant, sense fronteres interiors s'ampliava, hi havia molts més països que podien arribar a formar-ne part. Així, la Unió es va ampliar al maig de 2004 amb l'entrada de deu nous Estats provinents tots ells, excepte Xipre i Malta, de l'Europa central i oriental (Eslovàquia, Eslovènia, Estònia, Hongria, Letònia, Lituània, Polònia i República Txeca), i al 2007 l'entrada de Bulgària i Romania va suposar arribar a l'Europa dels vint-i-set.

Els ciutadans d'aquests nous Estats gaudeixen, des del primer moment, de la lliure circulació pel fet de formar part d'aquest gran mercat interior i per ser ciutadans d'un Estat membre. Existeix, però, d'acord amb

les disposicions transitòries que contenen els tractats d'adhesió d'ambdues ampliacions, incloses amb l'objectiu d'evitar possibles desestabilitzacions dels mercats de treball, la possibilitat que cada Estat mantingui les fronteres quan els ciutadans d'aquests països vulguin treballar de manera assalariada, els tracti com a immigrants i els demanani un permís de treball, és a dir, supprimeixi l'aplicació dels articles 1 a 6 del Reglament 1612/68. Aquesta exigència no afecta el seu dret de residència, el qual ostenten pel fet de ser ciutadans comunitaris en virtut de la seva nacionalitat. Aquestes restriccions es poden aplicar als treballadors provinents dels nous Estats membres, entre els nous Estats membres, o envers els treballadors que es volen incorporar al mercat de treball dels nous Estats membres.

Les actes d'adhesió preveuen un període transitori de cinc anys amb la possibilitat excepcional de prorrogar-lo 2 anys més, és el que es coneix com la fórmula "2 més 3 més 2". La primera decisió inicial d'establir els límits per dos anys correspon a cada Estat a l'igual que la seva pròrroga de tres anys més fins a completar el període inicial de cinc anys, sempre amb la notificació de la decisió a la Comissió. Aquesta, abans de finalitzar els dos primers anys publica un informe sobre el funcionament de les disposicions transitòries que ha de permetre, d'una banda, que el Consell les revisi, i, de l'altra, proporcionar als Estats elements objectius per decidir si continuen restringint la lliure circulació dels treballadors. Per contra, l'etapa final de dos anys l'haurà de demanar el país però la concedirà la Comissió en cas que existeixin o puguin existir greus perturbacions del mercat de treball.

De tota manera hi ha prevista una clàusula de salvaguarda segons la qual un Estat que havia decidit deixar d'aplicar mesures restrictives, i per tant permetre la lliure circulació dels treballadors, pot sol·licitar a la Comissió una autorització per a imposar noves restriccions si el seu mercat laboral es veu amenaçat o experimenta greus problemes. Així mateix, Alemanya i Àustria tenen una clàusula específica en relació amb un nombre limitat de sectors com la construcció i la neteja industrial que permet limitar la prestació de serveis per a una empresa situada en un nou Estat membre que impliqui circulació temporal de treballadors a aquests països, sempre que dits sectors es trobin greument afectats.

Durant aquests períodes transitoris, que no s'apliquen ni a Malta ni a Xipre ateses les dimensions dels seus mercats de treball, coexisteixen els diferents sistemes jurídics dels Estats que s'han acollit a aquesta possibilitat. Per tant, l'accés dels nous treballadors al mercat de treball dels altres Estats membres és diferent en funció de quin sigui el país d'acollida, tot i que a aquests nous ciutadans comunitaris se'ls aplica el principi de preferència envers els treballadors nacionals de tercers països i la clàusula de *statu quo* que impedeix als Estats introduir restriccions que no hi fossin abans de la signatura dels tractats d'adhesió. De tota manera, un cop aquestes persones

formin part del mercat de treball regular d'un Estat membre se'ls aplicarà l'ordenament comunitari, que els garanteix el dret de residència, la no discriminació per raó de nacionalitat, la igualtat de tracte en relació amb les condicions laborals, avantatges fiscals i socials, normes de coordinació dels sistemes de la seguretat social i reconeixement de qualificacions.

Als treballadors d'un nou Estat membre que treballaven en un antic Estat membre en el moment de l'adhesió o que varen ser admesos en el seu mercat de treball durant el règim transitori per mesures nacionals o acords bilaterals, se'ls aplica un règim particular. Si són admesos per un mínim de dotze mesos poden beneficiar-se de l'accés al mercat de treball. De tota manera, aquest dret està limitat a l'antic Estat membre en concret i es pot perdre si el treballador l'abandona voluntàriament. Els cònjuges i els descendents menors de vint-i-un anys o a càrrec que resideixin legalment amb el treballador en el territori d'un Estat membre en la data de l'adhesió, tindran accés immediatament al mercat de treball sempre que ell tingui un permís superior a dotze mesos; si hi resideixen posteriorment a l'adhesió, però durant els períodes transitoris, podran accedir al mercat de treball després d'una residència de més de divuit mesos o a partir del tercer any de l'adhesió.

Veiem, doncs, que en algunes parts del territori europeu als ciutadans dels nous Estats membres se'ls elimina una part de la frontera, la que afecta al dret de residència; però no tota, atès que es poden mantenir traves en relació amb l'accés al mercat de treball assalariat. Els ciutadans dels nous Estats membres gaudeixen plenament del dret a la lliure circulació des del moment de l'adhesió, sempre, però, que no exerceixin una activitat per compte aliè, per exemple si són estudiants, pensionistes, prestadors de serveis, etc.

Els nacionals de tercers països i les fronteres de la Unió Europea

Tal com s'ha vist en els apartats anteriors, la lliure circulació derivada tant del mercat interior com de la ciutadania europea la gaudeixen només, i alguns de manera transitòriament limitada, els ciutadans de la Unió Europea, és a dir, els que tenen la nacionalitat d'un dels actualment vint-i-set Estats membres, no les persones que provenen de països tercers encara que hi estiguin residint de manera legal. Elles es troben les fronteres d'Europa, tot i que amb certs avantatges algunes d'elles pel fet de ser familiars de ciutadans comunitaris que exerceixen la lliure circulació.

Les conseqüències de la lliure circulació de les persones provinents d'un Estat comunitari són rellevants, ja que la supressió dels controls a les fronteres internes exigeix una reorganització absoluta de les fronteres externes de la UE i dels tipus de controls que permetin garantir el compliment de tot un seguit de normes vinculades als controls fiscals, de la immigració, dels delictes, etc.

Cap a una frontera exterior comuna per a les persones

La lliure circulació de persones en un espai sense fronteres internes va lligada a la supressió dels controls policíacs i de les formalitats nacionals a l'entrada en un país. El fet que a l'hora de travessar una frontera interna els ciutadans comunitaris tinguessin lliure pas, però al mateix temps els agents fronterers haguessin de controlar els ciutadans de tercers països, plantejava problemes: com es pot discernir pel seu aspecte la nacionalitat d'una persona?, si s'atura a tothom es priva els comunitaris del seu dret de lliure circulació, mentre que si no s'atura a ningú s'està deixant entrar en un país de manera lliure a persones que no gaudeixen d'aquest dret.

La solució no era fàcil, i en aquest sentit els avenços dins la Unió Europea han estat importants, i es concreten, després de diverses i variades iniciatives, amb l'entrada en vigor del Tractat d'Amsterdam. D'una banda, arran d'aquest nou Tractat una part del fins llavors tercer pilar (justícia i afers interns) esdevé comunitari i s'encabeix en el nou Títol IV del Tractat de la Comunitat Europea sota el nom de "*visados, asilo, inmigración y otras políticas relacionadas con la libre circulación de personas*", i, de l'altra, mitjançant l'innovador mecanisme de la cooperació reforçada, el cabal Schengen s'incorpora dins l'ordenament comunitari.

L'origen de Schengen el trobem a l'Acord de Sarrebruck de 1984 entre França i Alemanya destinat a rebaixar els controls de les persones, amb independència de la seva nacionalitat, a les seves fronteres comunes; paral·lelament Alemanya va aplicar la mateixa política als països del Benelux. Posteriorment, i també fora del marc de les Comunitats Europees, aquests cinc països varen adoptar el 14 de juny de 1985 l'anomenat Acord de Schengen amb l'objectiu de suprimir els controls a totes les persones, serveis i mercaderies entre les seves fronteres interiors comunes, i passar-los a les seves fronteres externes. Es tractava de la supressió dels controls a les fronteres interiors, no de l'abolició de les pròpies fronteres ni de la desaparició dels controls que subsistien a l'interior del territori i s'enfortien a fi de compensar-ne la desaparició en els llocs fronterers.

El mecanisme de la cooperació reforçada que incorpora el Tractat d'Amsterdam va possibilitar que s'adoptés el Protocol d'integració del cabal Schengen a l'ordenament comunitari mitjançant el qual els Estats aprofiten l'experiència i la tasca desenvolupada a l'àmbit Schengen en benefici dels objectius de la Unió, la qual cosa enforteix la normativa de la UE en matèria de lliure circulació de persones i comporta la supressió de la dispersió de sistemes reguladors.

No es pot oblidar, però, que no tots els Estats membres de la Unió Europea ho són de l'Acord Schengen, és el cas del Regne Unit i d'Irlanda, ni tots els Estats Part de l'Acord ho són de la Unió, com ara Islàndia i Noruega. Els països que es van adherir a la Unió Europea al 2004 i al 2007 també formen

part de l'espai Schengen i de manera progressiva van assumint les seves obligacions. En aquest sentit, i després d'avaluar els avenços de cadascun d'aquests països, a la reunió del Consell de Justícia i Afers Interns dels dies 6 i 7 de desembre de 2007 es va decidir suprimir els controls a les persones a les fronteres internes terrestres i marítimes el 21 de desembre de 2007, i el 30 de març de 2008 a les fronteres aèries, la qual cosa suposa la plena aplicació de les disposicions del cabal Schengen a Eslovènia, Eslovàquia, Estònia, Hongria, Letònia, Lituània, Malta, Polònia i la República Txeca.

Totes aquestes participacions variables comporten que el territori respecte del qual els ciutadans comunitaris gaudiran de lliure circulació, territori de la UE, no coincideixi amb el territori en què poden circular els nacionals de tercers Estats, espai Schengen, ni amb el territori que aplica el desenvolupament del Títol IV TCE. Aquestes situacions particulars fan que la idea de principis dels noranta d'Europa com a fortalesa lligada al mercat únic, vagi essent substituïda per la d'Europa laberint formada per geometries diverses (Barbé, 2005).

Amb l'acord de Schengen i del seu Conveni d'Aplicació els països signataris es varen comprometre a permetre la lliure circulació pels seus territoris als ciutadans de tercers països que creuessin les fronteres de manera regular. És a dir, desapareixen els controls a les fronteres internes per a totes les persones que estiguin dintre de l'espai Schengen amb independència de la seva nacionalitat. Fins a Schengen gaudien d'aquesta llibertat els ciutadans comunitaris, la qual derivava de la seva nacionalitat, i amb l'entrada en vigor de Schengen la llibertat s'amplia als ciutadans de tercers països. Lògicament, però, aquesta supressió dels controls interns comporta una modificació dels controls a les fronteres externes, els quals s'han d'harmonitzar ja que es tractarà d'una única frontera exterior comuna a tot l'espai Schengen.

La Unió es configura internament com un espai de llibertat, un espai dintre del qual hi ha una certa cohesió econòmica i social, on es gaudeix d'un estatut jurídic privilegiat, però on el problema rau en la dificultat per entrar-hi si no tens la nacionalitat d'un dels seus Estats membres. És el que s'ha anomenat a vegades com la fortalesa europea.

La gestió comuna de la frontera externa

L'entrada en el territori de la Unió Europea o a la zona Schengen és un àmbit considerat prioritari per la Unió per combatre la immigració clandestina i per enfortir l'espai de llibertat, seguretat i justícia intern.

La gestió de les fronteres exteriors de la Unió rau, en particular, en els principis de solidaritat, de confiança mútua i de corresponsabilitat entre els Estats membres dintre del ple respecte dels drets humans, ja que parlem de circulació de persones en situació regular. Si una persona travessa la frontera de la Jonquera provinent de Girona, les autoritats franceses no han de tenir

cap dubte que aquesta persona o bé és nacional d'un Estat de la Unió Europea, o bé és nacional d'un país tercer però que ha arribat a Espanya de manera regular. Aquest fet implica que un Estat realitza funcions de control en benefici dels altres països i al revés, s'accepta, per tant, el control exterior que duen a terme els altres Estats. Això vol dir que el control de les persones es fa a les fronteres externes a aquest espai comú que és Schengen.

Davant el fet que la lliure circulació dels nacionals de tercers països es fonamenta en la confiança mútua entre els Estats comunitaris, aquests han cedit competències a la Unió perquè gestioni, a partir de la seva legislació i de les seves normes comunes a tots els països comunitaris de la zona Schengen, el control de les fronteres externes, normes bona de la zona les quals es troben recollides en l'anomenat Codi de Fronteres Schengen adoptat pel Reglament 562/2006 de 15 de març. Aquest document, que va entrar en vigor el 13 d'octubre de 2006, racionalitza i modifica l'àmplia i variada normativa que desenvolupava tant l'Acord Schengen com el seu Conveni d'Aplicació, clarificant en un únic document el conjunt de regles i modalitats de creuament i de controls a les diferents fronteres europees.

Cada vegada més la Unió avança en la consecució d'una gestió integrada de les fronteres exteriors, per la qual cosa va desenvolupant de mica en mica aspectes que afavoreixen aquest objectiu.

En aquest sentit s'estan duent a terme accions en diferents àmbits, com ara el dels visats. En primer lloc s'ha adoptat un model uniforme de visat vàlid per a tot el territori Schengen, que comporta l'eliminació d'obstacles administratius i dota de major seguretat els documents de viatge, en els quals després de la reforma introduïda pel Reglament 334/2002 de 18 de febrer s'inclouen dades biomètriques. En segon lloc s'han elaborat el que s'anomenen llistes blanques i llistes negres que inclouen els països els ciutadans dels quals no necessiten un visat, cas de les llistes blanques, o sí, cas de les llistes negres, per entrar a l'espai Schengen, de tota manera l'esmentat Reglament 539/2001 que recull les llistes es va modificant contínuament en funció de les relacions exteriors de la Unió. Serà, però, un visat únic per entrar a tot el territori, per travessar la frontera exterior comuna, ja que un cop a dins la persona gaudirà del dret a la lliure circulació durant tres mesos durant un període no superior a sis.

En tercer lloc, a fi d'enfortir la coherència de la política comuna de visats al juliol de 2006 la Comissió va presentar la proposta –2006 (403)– que està seguint el procés de codecisió, per integrar en un únic codi de visats totes les disposicions relatives a la concessió, rebuig, pròrroga, anulació, suspensió o reducció de la durada de la validesa. Finalment, i amb l'objectiu de lluitar contra els anomenats *visa shopping* millorant els controls a les fronteres, la Decisió 2004/512 crea el Sistema d'Informació de Visats (VIS) que es fonamenta en un intercanvi de dades entre els països sobre les sol·licituds i les decisions de visats de curta durada. En diverses comunicacions la Comissió

ha proposat, d'una banda, que les autoritats nacionals competents en matèria de seguretat puguin consultar les dades del VIS, i, de l'altra, que hi hagi una interoperabilitat entre les diferents bases de dades europees.

Un altre àmbit general d'actuació afecta els aspectes relacionats amb la seguretat, que van augmentar després dels atemptats de l'onze de setembre a les torres bessones. Trobem aquí el Sistema d'Informació Schengen, també anomenat SIS, regulat al Títol IV del Conveni d'Aplicació de l'Acord Schengen i a les reformes introduïdes pel Reglament 871/2004 de 29 d'abril. Es tracta d'una base de dades que combina una part nacional amb una altra de comuna en la qual cada país inclou les persones que són sospitoses de qualsevol delictes i que no es vol que entrin al territori comú, els elements que poden introduir-se respecte de cada persona s'especifiquen en el Conveni. Quan en una frontera externa (no només terrestre sinó també marítima o aèria) es detecta que una persona inclosa al SIS vol entrar, el guarda de frontera té la potestat, més ben dit l'obligació, de vetar l'entrada a aquesta persona, ja que ell és responsable no només de la seguretat pel que fa al seu territori nacional, sinó per tot el territori sense fronteres interiors, per l'espai de llibertat que serà alhora un espai de seguretat si els controls per entrar-hi són efectius, d'aquí es desprèn el principi de mútua confiança entre països. De tota manera, i excepcionalment, si la persona tot i aparèixer al SIS no està inscrita a la llista de no admissibles de l'Estat fronterer podrà ser autoritzada a transitar; i encara que figuri en el SIS es podrà autoritzar la seva entrada per motius humanitaris, d'interès nacional o per obligacions internacionals, sempre, però, informant els altres Estats part.

L'actual Sistema d'Informació Schengen serà substituït pel SIS de segona generació (SIS II). Juntament amb les millores tècniques i el fet de permetre als nous països de la Unió formar part del Sistema d'Informació, les principals raons de la seva creació són ampliar les categories de dades incloses a la base de dades i de les autoritats nacionals que poden tenir-hi accés. Inicialment s'havia previst que el SIS II entrés en funcionament l'any 2007, però per diferents raons aquesta data s'ha anat ajornant i a la reunió del Consell de Justícia i Afers Interns d'abril de 2007 la Comissió va confirmar que el projecte estaria preparat al desembre de 2008, moment en el qual el Consell, un cop hagi verificat que hi ha plena garantia de la seva eficàcia i eficiència, fixarà per unanimitat la data d'inici del seu funcionament.

Un darrer àmbit d'actuació de la gestió comuna de les fronteres exteriors prové del fet de ser conscients que la seguretat de tots depèn de la tasca de tots. Per aquesta raó, i amb l'objectiu d'identificar les millors pràctiques que es duen a terme en la gestió de les fronteres i d'aportar assistència tècnica i coneixements als Estats, en el si de la Unió a l'octubre de 2004 es va crear l'Agència Europea de Fronteres, també anomenada FRONTEX. Amb la seva creació la Comunitat s'ha dotat d'un mecanisme de coordinació de la cooperació operacional entre els Estats membres a les fronteres exteriors,

que facilita la correcta aplicació, sobre un pla operacional, de les regles comunes definides en l'esmentat Codi de Fronteres. L'Agència actuarà segons la gravetat de la situació, en aquest sentit pot limitar la seva assistència a tasques de coordinació amb altres Estats membres; pot enviar experts seus que actuïn com a assessors; o pot desplaçar equips d'intervenció ràpida per assistir els guàrdies de fronteres davant situacions crítiques. Així mateix i per tal d'homogeneïtzar les fronteres exteriors fa cursos de formació per a tots els agents, que inclouen tant l'ús de bases de dades comunes com normes de procediment i d'actuació. De tota manera, però, continuen essent els propis Estats els responsables del control de les seves fronteres exteriors.

Tot i aquestes accions en els diferents àmbits, alguns països han considerat insuficients aquests avenços i, seguint el mateix procediment que amb l'adopció del Conveni Schengen, el 27 de maig de 2005 varen signar entre ells, i fora del marc de la Unió Europea, un nou acord per reforçar la cooperació transfronterera per lluitar contra el terrorisme, la criminalitat i la immigració il·legal. Es tracta de l'Acord conegut com el Conveni Prüm o Schengen III, i que vincula Alemanya, Àustria, Bèlgica, Luxemburg, els Països Baixos, França i Espanya. El seu objectiu és mantenir una cooperació més estreta que els permeti un major intercanvi d'informació en relació amb el creuament de les fronteres exteriors. En aquest sentit regula la creació de fitxers nacionals d'anàlisi d'ADN, de perfils genètics i d'empremtes digitals; també la transmissió d'informació i de dades personals tant de criminals com de persones sospitoses de cometre actes criminals.

Com a mesures destinades a combatre la immigració il·legal l'Acord preveu la creació d'assessors en documentació falsa, els quals entre d'altres funcions assessoraran i formaran les autoritats competents dels controls policíacs a les fronteres. El fet que aquesta informació no es comparteixi amb els països que conformen l'espai Schengen però que no són part de l'Acord Prüm pot afavorir l'entrada al territori Schengen de ciutadans de tercers països que els Estats Prüm consideren de risc.

Aquest text és un nou exemple de la priorització de la seguretat a la Unió en detriment, potser, de la llibertat, atès que inclou una nova trava per a les persones de tercers països en el moment de creuar la frontera exterior comuna. Una frontera que mitjançant diferents iniciatives legislatives es va intentant que sigui gestionada per la Unió i d'aquesta manera les formalitats per als ciutadans de tercers països siguin iguals amb independència del lloc fronterer que es creui.

La progressiva eliminació de fronteres no físiques

Tota aquesta gestió comuna de la frontera exterior no vol dir que les condicions d'entrada dels immigrants vinguin fixades per la Unió. És cert que s'està treballant en aquest sentit, però encara a dia d'avui els Estats són

competents per decidir quin immigrant pot gaudir d'un permís de treball o de residència en el seu territori i complint quines condicions. Hi ha, doncs, uns aspectes comuns de les condicions de creuament de la frontera exterior de l'espai Schengen però no de les condicions d'estada per més de tres mesos, en aquest cas es mantenen, com ja he dit, les fronteres per a les persones de tercers països.

És cert, però, que es va avançant en aquest sentit, i trobem que ja hi ha una regulació comunitària en diferents àmbits que beneficia determinats col·lectius de ciutadans de tercers països en funció de la seva situació creant per a ells diferents estatuts jurídics. D'una banda, no cal oblidar l'existència d'acords externs que ha celebrat la Comunitat Europea i els seus Estats membres amb països tercers i que contenen, entre d'altres, el celebrat amb Turquia l'any 1963, disposicions específiques en relació amb els treballadors provinents d'aquests tercers països un cop formin part del mercat de treball regular d'un Estat comunitari. Es tracta de disposicions que es poden considerar estàndard en relació amb la mà d'obra, i no arriben a reconèixer la lliure circulació en termes paral·lels a la dels ciutadans comunitaris. Aquestes disposicions en alguns acords han provocat l'aparició d'un col·lectiu de ciutadans de tercers països amb diferents graus de privilegis, no equiparables pel seu caràcter puntual i limitat amb l'estatut dels ciutadans comunitaris. Si bé aquestes persones tenen les traves que suposa la frontera exterior, quan resideixen legalment en un Estat membre les traves internes seran menors a les dels altres immigrants.

D'altra banda, les institucions comunitàries van desenvolupant l'esmentat Títol IV TCE tot creant diferents normes que afavoreixen l'estatut jurídic dels ciutadans de tercers països ja que els eliminen traves no físiques. La Comissió Europea ha presentat diverses propostes legislatives que, actualment, estan en fase de negociació i d'altres que ja han estat aprovades.

En aquest sentit el 3 d'octubre de 2005 va expirar el termini per transposar la Directiva 2003/86 relativa al reagrupament familiar que determina, de manera comuna als Estats destinataris, els seus beneficiaris i les condicions per accedir a aquest dret. De tota manera, algunes de les seves disposicions, relatives a la durada dels terminis i a la possibilitat de demanar el compliment de criteris d'integració a segons quins fills que es vulguin reagrupar, varen ser objecte d'un recurs que el Tribunal de Justícia de les Comunitats va desestimar en una sentència de 27 de juny de 2006 declarant que tot i la importància de la vida en família no existeix un dret subjectiu per als membres de la família a ser admesos en el territori de qualsevol Estat, ni priven l'Estat d'un cert marge d'apreciació a l'hora d'examinar les demandes de reagrupament familiar.

Posteriorment es va adoptar la Directiva 2003/109 que regula l'estatut dels residents de llarga durada. Estatut que si bé és reconegut per cada Estat, aquest ho ha de fer d'acord amb les pautes europees, i el que és més

important, permet que aquestes persones puguin residir i treballar en un segon Estat comunitari, diferent del que els ha reconegut aquest estatut, sense haver de complir les normes nacionals per gaudir d'un permís de treball i/o de residència, és a dir, sense ser tractats com a immigrants, sinó d'una manera similar, que no igual, a la dels ciutadans comunitaris. Des del 23 de gener de 2006, data màxima per a la transposició de la norma als ordenaments interns, aquest col·lectiu de persones si bé no gaudeix d'una plena lliure circulació, sí que ha fet un pas més en aquesta direcció ja que han vist disminuir, en certa mesura, les traves.

L'any 2007 va acabar el període per aplicar dues directives més que afecten l'estatut jurídic d'alguns immigrants, i que afavoreixen, per tant, el gaudi d'un estatut jurídic igual al dels ciutadans comunitaris. La Unió Europea considera absolutament imprescindible fomentar les perspectives professionals en I+D i millorar el seu atractiu envers els més rellevants investigadors estrangers. Un aspecte essencial per assolir aquest objectiu és evitar els obstacles administratius, reduir els tràmits, simplificar i harmonitzar normatives. Tot i que es tracta de migracions temporals i independents de la situació del mercat laboral dels Estats membres d'acollida, ambdues normes contribuiran a promoure Europa com a centre mundial d'excel·lència de l'ensenyament, de la formació professional i de la recerca. Una primera és la Directiva 2004/114 relativa a les condicions d'admissió dels ciutadans de tercers països per un període superior a tres mesos, per motius d'estudis, intercanvi d'alumnes, pràctiques no remunerades o serveis de voluntariat. Els seus beneficiaris es veuran afavorits pel règim especial que estableix aquesta norma i que els configura com un grup d'immigrants específic i més privilegiat.

La segona acció afecta l'anomenat *visat científic (researchers package)* que vol facilitar als investigadors nacionals de tercers països l'accés a la Unió Europea. En aquest sentit són diversos els instruments legislatius adoptats, entre ells trobem la Directiva 2005/71 que estableix un procediment específic i ràpid destinat a regular l'admissió, amb unes condicions simplificades, de nacionals de tercers països amb la finalitat de dur a terme investigació científica; l'esmentada norma es complementa amb la Recomanació 2005/762 destinada a facilitar l'admissió d'aquest col·lectiu, i amb la Recomanació 2005/761 destinada a facilitar la concessió de visats uniformes per a estades de curta durada. De tota manera la implementació de la Directiva no ha de suposar una fuga de cervells dels països en desenvolupament, per la qual cosa s'insta a adoptar mesures que afavoreixin la reintegració dels investigadors, els Estats receptors han d'establir un equilibri entre la recepció d'investigadors de tercers països i l'avaluació de les necessitats d'investigació dels seus països d'origen.

Finalment el 25 de maig de 2009 es va adoptar la Directiva 2009/50 relativa a les condicions d'entrada i residència de ciutadans de tercers països

per ocupar llocs de treball altament qualificat, també coneguda com la directiva de la targeta blava. El text presenta el doble objectiu d'augmentar la competitivitat en el marc de l'Estratègia de Lisboa i de limitar la fuga de cervells. Amb aquesta finalitat vol facilitar l'admissió d'aquestes persones, harmonitzar les condicions d'entrada i de residència a la Unió, simplificar els procediments d'admissió i millorar el seu estatut jurídic. La targeta blava europea que obtindran podrà tenir una validesa d'entre un i quatre anys i els permetrà a ells i a les seves famílies entrar, residir i sortir de l'Estat d'acollida, i travessar els altres Estats membres; accedir al mercat laboral; gaudir de condicions d'igualtat de tracte, i al cap de divuit mesos, traslladar-se a un altre Estat membre per accedir-hi també a un treball altament qualificat.

Aquests passos endavant comporten una supressió de fronteres, atès que el tractament serà similar a tot el territori comunitari, la qual cosa contribuirà a la configuració de l'espai de llibertat. Aquests aspectes, però, avancen lentament ja que si bé les fronteres en relació amb les mercaderies s'han anat aixecant progressivament i actualment podem afirmar que pràcticament han desaparegut, pel que fa a les persones els Estats són més reticents a cedir aquestes competències a la Unió i a flexibilitzar les seves pròpies normes nacionals.

Conclusions

Si bé en un primer moment podem pensar que la situació de les persones davant les fronteres a Europa és la mateixa per a totes elles, això no és així, ja que depèn bàsicament de la nacionalitat. Els ciutadans comunitaris no tenen fronteres a la Unió Europea, aquestes han desaparegut per crear un espai comú a l'interior del territori dels Estats membres i que té repercussions a l'exterior. Però aquest espai de llibertat ha comportat una gestió comuna de les fronteres exteriors basada en la cooperació a fi de controlar el seu creuament. De tota manera, i amb límits, quan el ciutadà d'un tercer país ja és en territori comunitari, quan ja ha superat la frontera exterior, llavors gaudeix, en certa manera, d'aquest espai de llibertat, i d'un estatut similar, tot i que no igual, al dels ciutadans comunitaris.

La gran ampliació que la Unió Europea ha dut a terme en pocs anys fa que ens plantegem quines són ara les fronteres físiques d'Europa, que és el mateix que dir fins a on pot ampliar-se la Unió Europea, car per formar-ne part s'ha de ser Estat europeu i democràtic. Actualment hi ha negociacions obertes amb Turquia, eterna candidata, amb Croàcia i amb l'Exrepública Iugoslava de Macedònia i periòdicament la Comissió Europea analitza els seus progressos en el compliment del cabal comunitari. D'altres països com Albània, Bòsnia i Hercegovina, Montenegro, Sèrbia o Kosovo es presenten com a candidats potencials. Les fronteres exteriors estan ja més lluny del que imaginava Robert Schuman al 1950, però fins a on poden arribar?, Rússia ha

de ser a l'exterior o a l'interior?, i Ucraïna?, i Geòrgia? Aquest és un tema que la Unió ha de debatre, i no és gens senzill.

De tota manera no ser membre de la Unió no vol dir que les seves fronteres siguin igual d'impenetrables. A través de la política de veïnatge la Unió va celebrant acords amb tercers països alguns dels quals ja se sap que no seran mai Estats membres, com ara els països de la riba sud del Mediterrani, ja que no són considerats europeus, i juntament amb disposicions de caire més econòmic, aquests acords n'inclouen d'altres que poden afectar les relacions de les persones amb la Unió, per exemple relatives a les condicions dels treballadors, modificant, doncs, una part de les fronteres per a ells.

Amb aquestes relacions la Unió vol anar construint al seu voltant aliances que afavoreixin la seva seguretat interna i la de les seves fronteres, la qual cosa contribueix a preservar la pau i uneix els pobles, seguint el que Robert Schuman va proposar fa 60 anys.

Bibliografia

- BALZACQ, Thierry, BIGO, Didier, CARRERA, Sergio i GUILD, Elspeth, "Security and the Two-Level Game: The Treaty of Prüm, the EU and the Management of Threats", *CEPS Working Document*, 234, January 2006.
- BARBÉ, Esther, "Identidad y frontera en Europa: los veinticinco y sus vecinos", PÉREZ VERA, Elisa i RODRÍGUEZ CARRIÓN, Alejandro (eds.), *Soberanía del Estado y Derecho Internacional*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 2005, pp. 199-218.
- BLÁZQUEZ RODRÍGUEZ, Irene, "El derecho del ciudadano de la Unión a una libertad de circulación y residencia", ADAM MUÑOZ, Mª Dolores i BLÁZQUEZ RODRÍGUEZ, Irene (coords.), *Nacionalidad, Extranjería y Ciudadanía de la Unión Europea*, Colex, Madrid, 2005, pp. 175-197.
- BURROWS, Fred, *Free Movement in European Community Law*, Clarendon Press, Oxford, 1987.
- CARLIER, Jean-Yves i GUILD, Elspeth (dirs.), *L'avenir de la libre circulation des personnes dans l'UE*, Bruylant, Brussel-les, 2005.
- ESTEVE GARCIA, Francina i ILLAMOLA DAUSÀ, Mariona, "Anàlisi de la transposició a Espanya de la Directiva 2004/38 sobre entrada, lliure circulació i residència de ciutadans de la Unió Europea i els seus familiars a través del Reial Decret 240/2007", *L'estat de la immigració a Catalunya. Anuari 2006*, vol. I, Anàlisi jurídica i sociodemogràfica Fundació Bofill, 2007, pp. 109-138.
- ESTEVE GARCIA, Francina, "Las disposiciones transitorias sobre la libre circulación de trabajadores previstas en el Tratado de adhesión de 2003: alcance de las restricciones que pueden imponer los Estados miembros", APARICIO WILHELMI, Marco, ILLAMOLA DAUSÀ, Mariona, MOYA MALAPEIRA, David i RODERA RANZ, Susana (coords.), *Las fronteras de la ciudadanía en España y en la Unión Europea*, Documenta Universitaria, Girona, 2006, pp. 41-60.
- FERNÁNDEZ SÁNCHEZ, Pablo Antonio, *Derecho comunitario de la inmigración*, Atelier, Barcelona, 2006.
- FRAILE ORTIZ, María, *El significado de la ciudadanía europea*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2003.

- GAROT, Marie José, *La citoyenneté de l'Union Européenne*, L'Harmattan, París, 1999.
- ILLAMOLA DAUSÀ, Mariona, "Hacia una gestión integrada de las fronteras. El Código de Fronteras Schengen y el cruce de fronteras en la Unión Europea", *Documentos CIDOB, Migraciones*, 15, Barcelona, gener 2008.
- JIMÉNEZ DE PARGA MASEDA, Patricia, *El derecho a la libre circulación de las personas físicas en la Europa comunitaria*, Tecnos, Madrid, 1994.
- JUÁREZ PÉREZ, Pilar, *Nacionalidad estatal y ciudadanía europea*, Marcial Pons, Madrid, 1998.
- JULIEN-LAFERRIÈRE, François, LABAYLE, Henri i EDSTRÖM, Orjan (eds.), *La Politique européenne d'asile et d'immigration: bilan critique cinq ans après le Traité d'Amsterdam*, Bruylant, Brussel·les, 2005.
- LIROLA DELGADO, M. Isabel, *Libre Circulación de Personas y Unión Europea*, Civitas, Madrid, 1994.
- MARTÍN Y PÉREZ DE NANCLARES, José, *La inmigración y el asilo en la Unión Europea. Hacia un nuevo espacio de libertad, seguridad y justicia*, Colex, Madrid, 2002.
- MONAR, Jorg, "Schengen, Closer Cooperation and The Dynamics of Inclusion and Exclusion", MARINHO, Clotilde (ed.), *Asylum, Immigration and Schengen Post-Amsterdam. A First Assessment*, Institut Européen d'Administration Publique, Maastricht, 2001, pp. 75-89.
- PAULY, Alexis (ed.), *Les accords de Schengen: abolition des frontières intérieures ou menace pour les libertés publiques?*, Institut Européen d'Administration Publique, Maastricht, 1993.
- PÉREZ DE LAS HERAS, Beatriz, *El Mercado Interior Europeo. Las libertades económicas comunitarias: mercancías, personas, servicios y capitales*, Universidad de Deusto, Bilbao, 2004.
- VALLE GÁLVEZ, Alejandro del, "La refundación de la libre circulación de personas, tercer Pilar y Schengen: el espacio europeo de libertad, seguridad y justicia", *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, 3, 1998, pp. 41-78.
- "Las Fronteras de la Unión. El modelo europeo de fronteras", ALDECOA LUZÁRRAGA, FRANCISCO, SOBRINO HEREDIA, José Manuel, GONZÁLEZ ALONSO, Luis Norberto, PASTOR PALOMAR, Antonio, FORNER, Joaquín, HERRANZ BALLESTEROS, Mónica i PÉREZ BERNARDEZ, Carmela (coords.), *Los Tratados de Roma en su cincuenta aniversario. Perspectivas desde la Asociación Española de Profesores de Derecho Internacional y Relaciones Internacionales*, Marcial Pons, Madrid, 2008, pp. 1637-1661.